

ATOMÅLDERNS MUSEUM

Av docenten CARL JOHAN LAMM

OM EN atombomb åter skulle fällas mot en storstad, vad skulle då ske? Tiotusentals människor skulle dödas, tusentals hus förstöras och mängder av föremål av olika slag förintas. Man vill i det längsta hoppas, att vad som hände i Hiroshima och Nagasaki inte skall upprepas, men så länge som atombomber tillverkas i Förenta staterna och förmodligen även i Sovjetunionen måste man räkna med möjligheten av att detta vapen kommer att begagnas och kanske även med att det kommer att ersättas av ännu fruktansvärdare förstörelsemedel. Och om i dag ett lands militära försvar måste vara organiserat med hänsyn till dylika eventualiteter, så måste detsamma gälla beträffande civilförsvaret och, vad som här särskilt intresserar oss, kulturskyddet, bevarandet av vad gångna tider lämnat kvar av byggnader och konstföremål.

En viktig aspekt av detta problem, frågan om vad museerna borde göra för att skydda sina dyrbara inventarier i händelse av krig, diskuterades i Köpenhamn vid ett nordiskt museimannamöte kort före det andra världskriget, då de färskaste erfarenheterna i dylika frågor voro att hämta från det spanska inbördeskriget. En dansk officer, som var tillkallad som militär expert, framförde som sin åsikt, att knappast några åtgärder borde komma i fråga i Köpenhamn. — Den belgiske egyptologen Jean Capart hade kort dessförinnan visat mig runt i Musée du Cinquantenaire i Bryssel. Jag intresserade mig därvid särskilt för museets rika samling av egyptiska textilier, de flesta från senhellenistisk och koptisk tid. De voro utomordentligt vackert exponerade, men i de flesta fall utan skydd mot solljuset. Jag tillät mig fråga, om det verkligen kunde anses lämpligt att förvara mer än tusenåriga textilier på detta sätt. »Min unge vän», svarade Capart, »vi museimän måste i vårt arbete komma ihåg, att det gäller för oss att väl utnyttja den konst, som vi ha i våra museer. Varje generation har därvid sig själv att tänka på, och man måste nog räkna med sannolikheten av att vad som här ställs ut kommer att förintas i ett nytt krig, som kanske snart är över oss.» Dessbättre blevo både Köpenhamn och Bryssel förskonade från allvarigare bombanfall under det senaste kriget, och

jag vet inte mycket om hur man förfor med konstskatterna i dessa städer, då kriget var ett faktum. Men det är ju väl bekant, att man på de flesta håll i Europa vidtog positiva åtgärder för att rädda så mycket som möjligt, och den skadegörelse, som kriget åstadkommit på museiföremål, har därför inte visat sig vara så stor som man vid krigsslutet hade anledning frukta. Även inför möjligheten av att atombomben kommer till användning få de, som bära ansvaret för våra konstskatter i och utanför museerna, inte kasta yxan i sjön. En förstörelse blir aldrig fullständig, och vet man, vad saken gäller, kan man nog, liksom Noak på sin tid, vidtaga lämpliga åtgärder i förebyggande syfte.

Eftersom väl åtminstone under det närmaste decenniet en bombning av detta slag endast kan tänkas komma i fråga mot stora objekt — trots vad som i dagspressen står att läsa om ett atomvapen avsett för taktiskt bruk—, så är den fråga vi här ha att ta ställning till, vad vårt land beträffar, i första hand anknuten till våra båda verkliga storstäder, Stockholm och Göteborg, och först i andra hand till övriga större städer.

Åtminstone Stockholm måste sägas ha en ur bombskyddssynpunkt förmånlig topografi. Här finnas faktiskt — liksom kanske även i Göteborg — teoretiska möjligheter att åstadkomma förvaringslokaler, som även vid atombombning torde vara förhållandevis säkra. De stora hamnanläggningarna utgöra dock ett bestående hot mot båda städernas säkerhet i händelse av krig, vad huvudstaden beträffar även om flottans station och varvsanläggningar flyttas i överensstämmelse med det förslag, som nyligen framlagts. Man har all anledning att förmoda, att de ansvariga myndigheterna penetrerat dessa frågor så långt det sig göra låter, och jag har från sakkunnigt håll erfarit, att man åtminstone i Stockholm anser sig ha möjligheter att i händelse av krig förflytta stora delar av det museala föremålsbeståndet till bombsäkra lokaler. Det ligger i sakens natur att alla organisatoriska åtgärder av detta slag måste omges med den största sekretess, och en fri debatt kan därför inte äga rum i dessa frågor. Även med risk att slå in öppna dörrar vill jag likväl tillåta mig några principiella uttalanden.

För det första måste man fråga sig om inte de åtgärder, som vidtagits, huvudsakligen ta hänsyn till konventionell bombning — varvid man utnyttjat de erfarenheter, som gjorts i Europa, främst i Tyskland, Storbritannien och Italien —, för det andra om man i händelse av ett blixtkrig anser sig kunna räkna med att de åt-

gärder som planerats verkligen kunna genomföras, och för det tredje, om inte i en given situation och i händelse av begränsade trafikresurser hänsynen till människoliv alltid kommer att ges företräde framför hänsynen till döda ting, till vilka även de mest levande konstverk höra.

I London återställes nu British Museum i stort sett till vad denna gigantiska institution var före blitzen. Ha därför inte vi här i Sverige alla skäl att ta saken lugnt och betrakta ett uttryck som »atomålderns museum» som ett slagord utan djupare innebörd, i den mån det tar sikte på ökade risker för museerna i händelse av krig? Eller skola vi göra ett allvarligt försök att anpassa våra museer efter de nya krigstekniska förutsättningarna? Jag hoppas i det följande kunna visa att en viss anpassning bör kunna äga rum och att denna kan bringas i samklang med andra faktorer, som äro ägnade att påverka vårt museiväsen och vår kulturminnesvård i dess helhet. Vid behandlingen av detta problem kommer jag att ta hänsyn huvudsakligen till svenska förhållanden och till vad som skulle kunna definieras som äldre artefakter, byggnader inbegripna.

Den kvantitativa fördelningen av sådana objekt av lösöresnatur mellan stad och landsbygd har under det senaste århundradet sannolikt förskjutits till stadens — enkannerligen storstadens — förmån i än högre grad än vad som motsvarar de demografiska förändringarna, och detta främst på grund av museiväsendets oerhörda utveckling under denna tidrymd. Denna föremålen övertflyttning till städerna innebar väl i stort sett att de erhöillo bättre vård och i många fall att de räddades i ordets egentliga mening. Den samlarverksamhet, som män som Artur Hazelius utförde, måste i första hand ses ur den synpunkten; den utövades ofta på ett mycket personligt sätt, och det ligger ingenting märkvärdigt i att museicheferna stundom blevo så solidariska med sina institutioner att de i sitt inre kommo att betrakta museiföremålen som sina personliga tillhörigheter. — Även genom donationer tillfördes ju museerna föremål i stort antal, och många av dessa överfördes från landsbygden till städerna. Detsamma skedde i ännu större utsträckning beträffande jordfynd.

Ett museum har givetvis möjligheter att ge föremålen ett någorlunda effektivt skydd under normala omständigheter. Man måste dock under alla förhållanden räkna med vissa riskmoment och bör kanske erinra sig att åtminstone vid två tillfällen eldsvådor, som brutit ut i Galärvarvet i Stockholm, allvarligt hotat dess

närmaste granne, Nordiska museet. Även utan att ta hänsyn till frågan om bombning eller till förekomsten av en industriell eller militär anläggning i omedelbar närhet av ett museum, måste man fastslå att ett lokalt koncentrerande — permanent eller tillfälligt — av ett föremålsbestånd av visst slag är ur säkerhetssynpunkt i princip förkastligt. Under exceptionella omständigheter, särskilt i händelse av krig, ökas givetvis riskerna enormt, och om man toge atombomben och ur denna utvecklade vapen med i beräkningen, skulle man givetvis komma till den slutsatsen, att det museala föremålsbeståndet borde helt avlägsnas från storstäderna. Det är emellertid uppenbart, att detta vore orimligt och ur många synpunkter inte heller önskvärt. Det enda möjliga är här en kompromiss.

Om ett stort antal föremål förstöras på ett eller annat sätt, innebär det ju en viss kompensation, att man är i besittning av beskrivningar och helst även avbildningar av dessa föremål. Vi måste vara glada åt att så många konstböcker numera publiceras, och helt säkert komma talrika sådana arbeten, vilka ej kunna tillmätas någon större vetenskaplig betydelse, att visa sig vara värdefulla ur denna synpunkt. Detsamma gäller beträffande gårdsbeskrivningar i vissa topografiska verk utgivna i merkantilt syfte, med eller utan vetenskaplig kontroll. Den genom tryck mångfaldigade dokumenteringen står ur säkerhetssynpunkt i särklass.

Av stor betydelse äro även de inventariseringsarbeten av olika slag, som bedrivs vid museer och andra vetenskapliga institutioner. I den mån dessa arbeten inte resultera i publikationer, eller då sådana — såsom exempelvis »Sveriges kyrkor» — endast långsamt kunna föras framåt, bör man se till att det insamlade materialet dupliceras och helst att åtminstone en kopia av varje arkivkort förvaras på landsbygden. Detsamma bör gälla beträffande museernas inventarier och det avbildningsmaterial, som mer eller mindre intimt är anknutet till dessa. Vi kunna knappast få för mycket av fotografier, manuella avbildningar och beskrivningar av äldre föremål eller byggnader, vilka ju även under normala förhållanden äro dömda att i viss utsträckning försvinna under en inte alltför lång tidsrymd. I »Tidskrift för Hembygdsvård» har nyligen framlagts ett mycket intressant program för utnyttjandet av hembygdsvårdens unga medhjälpare och intressenter för ett inventeringsarbete av detta slag. Då hembygdsrörelsen nu fått sin egen folkhögskola — belägen i Markaryd — vågar man nog hoppas på att detta program så småningom skall kunna genomföras, och själva verksamheten kommer att bidra till att förbättra de

ideella betingelserna för en i och för sig önskvärd decentralisering av vårt museiväsen och därmed av det museala föremålsbeståndet.

Den del av detta, som förvaras i storstäderna, skulle givetvis i särskilt hög grad komma att beröras av en sådan decentralisering. För sådana äldre samlingar av halvt museal karaktär som Livrustkammaren och Husgerådskammaren kunde väl en förflyttning av föremål till landsorten endast undantagsvis kunna komma i fråga, och då närmast till de kungliga lustslott, som befinna sig på atombombsäkert avstånd från Stockholm. Varje museal institution har sin historia och sin tradition, och det vore orimligt att ivra för att pietet skulle visas endast mot vad som kommit till före en viss tidsgräns; icke desto mindre måste man medge, att hänsyn till traditionen betyder mycket i jämförelse med andra överväganden i den mån denna är lång och rik på associativa värden, vilket i alldeles särskilt grad gäller beträffande de båda kungliga samlingar som nyss nämnts.

Vad de egentliga museerna beträffar ha vi i Stockholm ett exempel på, hur man sedan lång tid genomfört en viss decentralisering. Jag avser Nationalmusei målerisamling. Genom en depositionsverksamhet sådan som den som bedrivits på Nationalmuseum vidgas museets egen rayon och dess skatter kunna komma de vidaste kretsar till godo.

Vid museernas depositionsverksamhet borde man i fortsättningen i högre grad än hittills sträva efter att placera föremålen i deras ursprungliga miljöer eller, i de talrika fall då detta ej är möjligt, i miljöer, som så nära som möjligt, motsvara de ursprungliga. Jag skulle som ett postulat vilja hävda, att varje äldre föremål blir meningsfullt, såväl ur estetiskt formal som ur funktionell synpunkt, om det bevaras eller placeras i sin riktiga miljö, varmed dock ingalunda är sagt, att det behöver vara meningslöst utanför denna. Vad som från äldre tider finns kvar av artefakter, som vi betrakta som sköna eller på annat sätt estetiskt tilltalande, eller kanske endast som instruktiva, detta utgör ett kapital, som vi i möjligaste mån ograverat skola överlämna till kommande släkten. Då museerna inte böra avyttra föremål genom försäljning, är museiföremålens relativt höga penningvärde — utom vid inköp och vid förekommande teckning av försäkringar — för dem av underordnad betydelse; för äldre föremåls bevarande, i den mån de inte tillförts museerna, utgör det, så länge privat lösöre i allmänhet är skattefritt och export av sådana föremål av många slag endast kan ske med särskilt medgivande, ett verksamt skydd

mot avsiktlig förstörelse. — Nej, det är främst med de andliga värdena, hur subjektivt betingade de än må vara, som museerna ha att räkna, och även dylika värden kunna göras räntebärande; men detta omöjliggöres i de fall då sådana föremål, som en större allmänhet förmår uppskatta, utan tvingande nödvändighet placeras i magasinlokaler av olika slag. Ofta sker detta med den motive- ringen, att det är nödvändigt med hänsyn till vetenskapens krav. Men är detta med sanningen överensstämmande i en tid, då vi hastigt kunna förflytta oss från plats till plats och då tekniken ger oss möjlighet att jämföra föremål med varandra utan att samman- föra dem?

Vår syn på mänskligt liv domineras i dag av ett sociologiskt be- traktelsesätt. Som en självklar konsekvens av detta gäller det för oss inte längre att i första hand bevara och ta vård om enstaka artefakter, vare sig det är fråga om ting eller byggnader. Det kom- mer nu i främsta rum an på att »rädda» karakteristiska och signi- fikativa helheter, ensembler, och att i ökad utsträckning utnyttja dem i det museala arbetet, att komplettera dem med inventarier ur de stora museens förråd och magasin och att göra dem till härdar för kulturminnesvärden — och även för verksamhet av annat slag — på den egentliga landsbygden. De åtgärder, som böra vidtagas, komma att ställa våra omkring 210 professionella musei- män samt deras talrika medhjälpare inför delvis nya problem. Lokalbristen har för dem hittills tett sig som det största kruxet, framför allt vid organiserandet av våra centrala museer; i framti- den kommer man troligen att få brottas med frågan hur man skall få användning för alla de lokaler, i synnerhet på landsbygden, för vilkas vård museimännen bli ansvariga.

Några av de faktorer, som i dagens läge nödvändiggöra ett så- dant räddningsarbete, skola här beröras.

Under de första efterkrigsårens bränslekris kunde man på städer- nas gator se travar av upphugget timmer från gamla byggnader, licensfri ved, som betalades bra och som åstadkom en i stort sett okontrollerad förstörelse av arkitektoniska och kulturhistoriska värden. Vad vore Sveriges landsbygd berövad sina timrade, oftast rödmålade hus? En ny bränslekris av samma slag skulle ytterligare reducera detta byggnadsbestånd som, det måste utan vidare medges, i stor utsträckning måste vara dömt till förintelse. Enligt en upp- gift från 1941 voro då av den egentliga landsbygden 650 000 bostads- lägenheter 42 000 så dåliga att de borde ersättas med nybyggen; för 300 000 kunde det räcka med reparationer, medan 312 000, eller något

mindre än hälften, kunde godkännas i befintligt skick (dessa siffror äro givetvis approximativa). I december 1951 meddelades, att av det totala beståndet av bostadslägenheter inom riket inte mindre än en femtedel kommit till efter krigets slut. De 1947 beslutade jordbruksreformerna komma kanske att, genom åtgärder syftande till yttre och inre rationalisering, omskapa landsbygdens bebyggelse i lika hög grad som det 1827 påbörjade, nu i så gott som hela riket genomförda laga skiftet. De kommunsammanslagningar, som trätt i kraft 1 januari 1952, komma att medföra, att många äldre skolor och ålderdomshem nedläggas och väl i de flesta fall rivas, och samma öde skulle drabba åtskilliga ecklesiastika boställen därest den kyrkliga kommunindelningen skulle förändras på motsvarande sätt. Huruvida även kyrkor skulle indragas och rivas, eller läggas öde, därom är det svårt att nu komma med någon prognos; för närvarande äro ju våra kyrkor och deras inventarier föremål för en i stort sett effektiv kontroll från olika myndigheters sida, och åtskilliga av de inventarier, som museerna tidigare »räddat» från kyrkorna, borde nu återställas till dessa.

Även om hembygdsrörelsen kan verka återhållande på vissa arkitekters omdaningsiver när det gäller byggnadsverksamheten ute på landet måste man räkna med att de dominerande hustyperna komma att starkt förändras. Sålunda påvisas i en undersökning som Bostadsstyrelsen lagt fram i januari 1952 att en markerad övergång till stenhusbyggande ägt rum som en följd av att priserna sedan 1935 ökat cirka 7 gånger för trävaror mot cirka 2 gånger för stenmaterialen.

Höjda skatter av olika slag samt den 1947 införda kvarlätenskapsskatten, tillika med svårigheten att få personal för husligt arbete, göra det i ökad utsträckning omöjligt för ägare av slott och större herrgårdar att bebo dessa. I England har som bekant en statlig kommitté arbetat med motsvarande problem och bland annat föreslagit, att det allmänna i vissa fall skulle lämna understöd åt familjer, som av ålder varit bosatta på slott av stort historiskt eller konstnärligt intresse, så att de skulle kunna fortsätta att föra det liv som ur traditionssynpunkt bäst harmonierade med byggnaderna. I vårt land vore ju något sådant otänkbart, och inte heller i England kommer väl detta förslag att realiseras.

Både i England och Sverige ha ju flera slott och herrgårdar förvandlats till pensionat eller semesterhem, stundom drivna i de gamla ägarnas regi. Detta är ett exempel på hur en miljö kan i stort sett bevaras genom att erhålla en sekundär användning. Bäst

är ju när detta kan ske utan medverkan från det allmänna, men som förhållandena äro måste man nog framdeles i dylika fall räkna med ingripanden från stat eller kommun i allt större utsträckning.

I samband med det inventeringsarbete som förut omtalats borde man söka fastställa vilka objekt, som i särskilt hög grad äro värda att bevaras utöver dem, som redan äro registrerade som minnesmärken enligt 1942 års lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader. Måhända vore det önskvärt, om även dylika objekt kunde registreras, givetvis utan laga verkan. Vid de ingripanden, som skulle kunna komma i fråga, borde man se till att objekt av olika slag bevarades och att dessa på ett lämpligt sätt vore fördelade över landet. Härvid borde man givetvis i så stor utsträckning som möjligt ta hänsyn till lokala förhållanden och önskemål. Dessa objekt skulle i många fall till en del utnyttjas för museala ändamål, delvis efter friluftsmuseernas principer, men i övrigt erhålla sekundär användning, exempelvis såsom hembygds-, ungdoms- eller semestergårdar, barn-, pensionärs-, ålderdoms- eller konvalescenthem, kommunalhus för storkommunerna eller internatskolor för den nya folkskolans högstadium, varvid under sommarferierna byggnaderna kunde tas i anspråk för pensionatsverksamhet eller för ordnandet av kurser och konferenser av olika slag.

Då om ett par år treveckorsemestern förverkligats för alla arbetare kommer man att få större möjligheter än hittills att genomföra åtgärder av detta slag. Flera städer göra nu systematiska undersökningar över behovet av och tillgången till semestermiljöer, och museimän och andra kulturminnesvårdare, med riksantikvarien i spetsen, borde ta kontakt med dem, som leda dessa undersökningar. De borde också uppmärksamma ett förslag som framlagts om att man, för att i någon mån motverka skärgårdarnas avfolkning, borde ge dess invånare ekonomisk hjälp till att uppföra sommarstugor till uthyrning. Bättre vore ju om, då nya bostäder uppfördes, de gamla kunde utnyttjas för dylika ändamål, och man skulle ju även kunna rädda enstaka intressanta hus inne på fastlandet från förstörelse genom att flytta dem till gårdar vid kusten eller i skärgården, ett tillvägagångssätt som ju dock inte står helt i samklang med de idéer, som här förfäktats. Den nya lagen om strandbebyggelse gör det lättare än förut att genomföra dylika åtgärder genom att den motverkar sportstugebyggandet. — Slutligen skall här nämnas ett förslag, som framförts i pressen om, att vissa norrländska kyrkstäder skulle kunna räddas genom att stugorna

under sommaren hyrdes ut till utflyttade familjer, som ville återknyta kontakten med hemorten. Ingenting skulle ju hindra att därvid några stugor reserverades för museala ändamål.

Det skulle föra för långt att här nämna alla de typer av objekt, som borde kunna bli föremål för åtgärder av det slag som här förordats och som i enskilda fall redan prövats, dock knappast — om man undantar hembygdsgårdarna och Nordiska museets »an-nex» — genom sammankoppling med uppgifter av rent museal natur. Att en kulturminnesvård bedriven efter sådana principer bör omfatta även städer och andra tätorter behöver knappast påpekas. Vad som kan göras i denna riktning i storstäderna — man behöver här blott nämna Gustav III:s paviljong i Haga och Arvfurstens palats — bidrar dock inte till att minska risken av att en väsentlig del av vårt äldre konstbestånd förstöres om Sverige utsättes för atombombning och är därför i just detta sammanhang av sekundär betydelse.

Detsamma måste tyvärr också sägas om de stora delar av vårt museala föremålsbestånd för vilket ingen naturlig miljö finnes i vårt land, alltså i första hand jordfynd och utomnordiska etnografika. Beträffande svenska jordfynd vore väl en viss decentralisering önskvärd, utöver den som redan genomförts; för vissa magasinerade jordfynd, liksom för övertaliga etnografika, skulle man måhända kunna inrätta en depåsamling i något slott på landet, beläget på atombombsäkert avstånd från Stockholm och Göteborg. Om Läckö valdes, skulle man här även kunna härbärgera vapen av dubblettnatur samt dessutom föremål av alla slag från stormakts-tiden och möjligen böcker och arkivalier. Läckö skulle härmed bli ett andra Gripsholm.

Jag vill avslutningsvis nämna, att jag finner den gängse distinktionen mellan konsthistoriska, kulturhistoriska, etnografiska och arkeologiska museer ohjälpligt föråldrad. Dessa termer ha anknytning till olika vetenskapliga arbetsmetoder och inte till föremålen, för vilkas rationella uppdelning kultursammanhangen i de flesta fall bör vara avgörande, något som särskilt borde beaktas då planer uppgöras för centralmuseernas organisation. — — —

Det kan måhända synas meningslöst att komma med förslag sådana som dessa vid en tidpunkt, då Nationalmuseum inte anser sig ha råd att hålla alla avdelningar öppna samtidigt och då Teatermuseet på Drottningholm kämpar för sin existens, medan vår budget överbalanseras med milliarden. Men man bör vara optimist — även i atomåldern!